

LINGVISTINĖS PASTABOS

KAIP SENOS LIETUVIŲ IR LATVIŲ KALBOS

V. URBUTIS

Tradicinė lyginamoji istorinė kalbotyra, konstatuodama giminiškų kalbų nevienodą istorinį artumą, jų giminystės skirtingą laipsnį, kartu padeda susidaryti vaizdą ir apie atskirų kalbų bei kalbų grupių santykinį amžių, jų išsiskyrimo iš prokalbės laiką. Pavyzdžiui, sprendžiant iš to, kad lietuvių ir latvių kalbos tarpusavy yra žymiai artimesnės (turi daugiau bendrybių), negu kiekviena iš jų su prūsų kalba, visai natūralu yra galvoti (ir taip jau senokai kalbininkų galvojama), kad atskiros lietuvių ir latvių kalbos yra atsiradusios vėliau, negu prūsų kalba, kitaip sakant, kad lietuvių-latvių prokalbė ir jos skilimas yra vėlesnis dalykas, negu bendroji baltų prokalbė ir jos skilimas. Panašiai samprotaujant, nesunku pasakyti, kad baltų prokalbės skilimas turėjo vykti kur kas vėliau, negu indoeuropiečių prokalbės skilimas. Tokiu kalbų santykinio amžiaus nustatymu (t. y. išaiškinimu, kurios kalbos atsirado anksčiau ir kurios — vėliau) tradicinė kalbotyra iš esmės ir turėdavo tenkintis, nes atskiri mėginimai nurodyti absoliučią chronologiją (t. y. tikslią kalbų atsiradimo datą) paprastai tebūdavo daugiau ar mažiau subjektyvūs spėjimai (išskyrus, žinoma, tuos atvejus, kada kalbų susidarymo laiką pasako išlikę rašto paminklai).

Pastaruoju metu į lyginamąjį istorinį kalbų tyrinėjimą bandoma įvesti naują metodą, leidžiantį apytikriai nustatyti absoliutų kalbos amžių. Šis metodas, pradėjęs formuotis maždaug nuo 1948 metų (jo kūrėjas yra amerikiečių kalbininkas M. Svodešas), vadinamas glotochronologijos, arba leksikos statistikos, metodu. Pradžioje buvo iškelta mintis, kad kiekvienos kalbos žodyno ta centrinė dalis, į kurią įeina pačių svarbiųjų, kasdieniškų ir kartu su žmogaus kultūros raida nesusijusių sąvokų pavadinimai, turėtų kisti pamažu ir niekada neviršydama tam tikro maksimalaus greičio, sąlygojamo kalbos komunikatyvinės funkcijos. Vėliau, pasidomėjęs tam tikro skaičiaus žodžių, įeinančių į šį leksikos branduolį, likimu tokiose kalbose, kurių istorija per ilgesnį laiką yra žinoma (pvz., dalies romanų kalbų, anglų, vokiečių, graikų, egiptiečių, kinų ir kai kurių kitų kalbų), pasirodė, kad tos žodžių grupės kitimo greitis yra maž-

daug vienodas visose kalbose, ir buvo nustatytas vadinamasis išlikimo indeksas, t. y. procentas, kurį sudaro žodžiai, išliekantieji kalbose, pasi- baigus kiekvienam tūkstantmečiui (ar kuriam kitam laiko vienetui). Išli- kimo indekso nustatymas kaip tik ir leido imtis tokių kalbų amžiaus ap- skaičiavimo, kurių išsiskyrimo iš prokalbės laikas nėra dokumentuotas.

Taikant glotochronologijos metodą, imamos dvi giminiškos kalbos ir iš jų išrenkami žodžiai, žymintieji tas sąvokas, kurios yra įtrauktos į tam tikrą sąrašą kaip „eksperimentiniai elementai“ (išreikšti anglų kalbos ati- tinkamais žodžiais). Toliau žiūrima, ar vienoje ir antroje kalboje varto- jami to paties elemento ekvivalentai (parinktieji žodžiai) yra giminiški (tos pačios šaknies), ar ne, ir prie giminiškų porų rašomas pliusas, prie negiminiškų — minusas. Suskaičius giminiškų žodžių poras, susekama, kokį procentą visų bandomųjų žodžių sudaro giminiški žodžiai. Kadangi sąrašo elementus atitinkančių žodžių išlikimo indeksas yra žinomas (nu- statytas iš datuotą istoriją turinčių kalbų), iš išlikusių giminiškų žodžių procento nesunku apskaičiuoti, kiek laiko turėjo praeiti nuo tų dviejų kalbų išsiskyrimo iš bendrosios prokalbės. Čia, žinoma, nereikia pamirš- ti, kad kitimas vyksta abiejose kalbose, todėl laikas, kuriam praėjus yra likęs susektasis giminiškų žodžių procentas, turi būti dvigubai trumpes- nis, negu tas laikas, per kurį toks pat žodžių procentas išlieka vienoje kalboje. Matematikos formulė, taikoma apskaičiuoti laikui, praėjusiam nuo dviejų kalbų išsiskyrimo, yra tokia:

$$t = \frac{\log C}{2 \log r},$$

kur t — kalbų savarankiškos raidos laikas (nuo jų išsiskyrimo iš bendros prokalbės), išreikštas tūkstantmečiais (ar kokiais kitais laiko vienetais), C — išlikusių giminiškų žodžių procentas, r — išlikimo indeksas.

Apskaičiuojant glotochronologijos metodu kalbos amžių, atsižvelgia- ma tik į labai nedidelės leksikos dalies raidą, ir jau vien tai verčia kiek abejoti šituo metodu gaunamų rezultatų tikslumu. Pirmykštį eksperimen- tinių elementų sąrašą, sudarytą iš 215 (kiek vėliau — iš 200) sąvokų (reikšmių), padidinti pasirodė esą neįmanoma; atvirksčiai, paaiškėjo, kad žymi dalis elementų neatitinka jiems keliamų reikalavimų (nėra pa- kankamai universalūs ir dalyje kalbų visai neturi savo ekvivalentų, yra susiję su kultūra, du elementai teturi vieną ekvivalentą, yra išreiškiami garsų mėgdžiojamaisiais žodžiais ir pan.), todėl buvo sudarytas naujas, dvigubai mažesnis sąrašas, apimantis tiktai šimtą elementų (92 iš senojo sąrašo ir 8 visai naujus). Naujajam sąrašui nustatytas išlikimo indeksas yra maždaug 86% tūkstančiui metų (senojo sąrašo indeksas buvo mažes- nis — apie 81%). Tačiau praktika rodo, kad ir naujojo sąrašo elementams ne visada yra lengva rasti visiškai tinkamų ekvivalentų.

Trumpai išsiaiškinus glotochronologijos metodo esmę¹, įdomu pažiū- rėti, kokius rezultatus duoda jo taikymas lietuvių ir latvių kalboms. Ap-

¹ Plačiau apie šį metodą žr. leidinyje Новое в лингвистике, вып. I, Моск- ва, 1960, стр. 7—107.

skaičiavimo pamatu imamas naujasis šimto elementų sąrašas, tačiau du jo elementai, vengiant dubletinių ekvivalentų, pakeičiami senojo sąrašo elementais, priklausančiais toms pačioms semantinėms grupėms, kaip ir pakeičiamieji, ir turinčiais su pastaraisiais maždaug vienodą išlikimo indeksą, būtent: 1) vietoj elemento, angliškai žymimo *who* ir tiek lietuvių, tiek ir latvių kalboje turinčio ekvivalentą, sutampantį su kito elemento, angliškai žymimo *what*, ekvivalentu *kas*, imamas elementas, angliškai žymimas *where*; 2) vietoj elemento, angliškai žymimo *lie* ir lietuvių kalboje turinčio ekvivalentą, sutampantį su kito elemento, angliškai žymimo *sleep*, ekvivalentu *gulēt*, imamas elementas, angliškai žymimas *flow*. Kad aiškiau būtų matyti, kuo remiasi daromos išvados, o taip pat pastebėti galinčius pasitaikyti netikslumus (ypač parenkant ekvivalentus), žemiau duodama visų panaudotų elementų ir jų ekvivalentų lietuvių ir latvių kalbose lentelė:

Elementas (angliškai)	Ekvivalentas		Giminystė
	lietuvių kalboje	latvių kalboje	
1. all	visi	visi	+
2. ashes	pelenai	pelni	+
3. bark	žievė	miza	—
4. belly	pilvas	vēders	—
5. big	didelis	liels	—
6. bird	paukštis	putns	+
7. bite	kašti	kost	+
8. black	juodas	mēlns	—
9. blood	kraujas	asins	—
10. bone	kaulas	kauls	+
11. breast	krūtinė	krūtis (pl.)	+
12. burn	degti	degt	+
13. claw	nagas	nags	+
14. cloud	debesis	mākonis	—
15. cold	šaltas	auksts	—
16. come	ateiti	nākt	—
17. die	mirti	mirt	+
18. dog	šuo	suns	+
19. drink	gerti	dzert	+
20. dry	sausas	sauss	+
21. ear	ausis	auss	+
22. earth	žemė	zeme	+
23. eat	valgyti	ēst	—
24. egg	kiaušinis	ola	—
25. eye	akis	acs	+
26. fat	taukai	tauki	+
27. feather	plunksna	spalva	—
28. fire	ugnis	uguns	+
29. fish	žuvis	zivs	+
30. flow	tekėti	tecēt	+
31. fly	skristi	lidot	—
32. foot	pėda	pēda	+
33. full	pilnas	pilns	+
34. give	duoti	dot	+

Elementas (angliškai)	Ekvivalentas		Giminystė
	lietuvių kalboje	latvių kalboje	
35. good	geras	labs	—
36. green	žalias	zaļš	+
37. hair	plaukai	mati	—
38. hand	ranka	roka	+
39. head	galva	galva	+
40. hear	girdėti	dzirdēt	+
41. heart	širdis	sirds	+
42. horn	ragas	ragš	+
43. I	aš	es	+
44. kill	užmušti	nogalināt	—
45. knee	kelis	celis	+
46. know	žinoti	zināt	+
47. leaf	lapas	lapa	+
48. liver	kepenys (pl.)	aknas (pl.)	—
49. long	ilgas	garš	—
50. louse	utėlė	uts	+
51. man	vyras	vīrietis	+
52. many	daug	daudz	+
53. meat	mėsa	gaļa	—
54. moon	mėnulis	mēness	+
55. mountain	kalnas	kalns	+
56. mouth	burna	mute	—
57. name	vardas	vārds	+
58. neck	kaklas	kakls	+
59. new	naujas	jauns	—
60. night	naktis	nakts	+
61. nose	nosis	deguns	—
62. not	ne	ne	+
63. one	vienas	viens	+
64. person	žmogus	cilvēks	—
65. rain	lietus	lietus	+
66. red	raudonas	sarkans	—
67. road	kelias	ceļš	+
68. root	šaknis	sakne	+
69. round	apskritas	apaļš	—
70. sand	smėlis	smilts	+
71. say	sakyti	sacīt	+
72. see	matyti	redzēt	—
73. seed	sėkla	sėkla	+
74. sit	sėdėti	sėdēt	+
75. skin	oda	āda	+
76. sleep	miegoti	gulēt	—
77. small	mažas	mazs	+
78. smoke	dūmai	dūmi	+
79. stand	stovėti	stāvēt	+
80. star	žvaigždė	zvaigzne	+
81. stone	akmuo	akmens	+
82. sun	saulė	saule	+
83. swim	plaukti	peldēt	—
84. tail	uodega	aste	—
85. that	tas	tas	+
86. this	ši(ta)s	šis	+

Elementas (angliškai)	Ekvivalentas		Giminystė
	lietuvių kalboje	latvių kalboje	
87. thou	tu	tu	+
88. tongue	liežuvis	mēle	—
89. tooth	dantis	zobs	—
90. tree	medis	koks	—
91. two	du	divi	+
92. walk	eiti	iet	+
93. warm	šiltas	silts	+
94. water	vanduo	ūdens	+
95. we	mes	mēs	+
96. what	kas	kas	+
97. where	kur	kur	+
98. white	baltas	balts	+
99. woman	moteris	sieviete	—
100. yellow	geltonas	dzeltenš	+

Šiame sąrašė, nors truputį ir modifikuotame (su dviem pakeistais elementais), vis dar yra šiek tiek elementų, kuriems ekvivalentų parinkimas kelia vienokių ar kitokių abejonių ar bent yra reikalingas atskiro paaiškinimo. Tai daugiausia atvejai, kai vienoje ar antroje kalboje galima rasti po du beveik vienodai įprastus to paties elemento atitikmenis. Pirmiausia čia minėtini latvių *auksts* — *salts* (15 elementas), lietuvių *apskritas* — *apvalus* (69 elem.), *matyti* — *regėti* (72 elem.); plg. ir lietuvių *valgyti* — *ėsti* (23 elem.), tačiau šių veiksmažodžių reikšmė paprastai skiriama: kalbant apie žmones, vartojamas pirmasis, apie gyvulius — antrasis (tiktai žemaičiai dažniau to skirtumo nedaro, abiem atvejais vartodami *ėsti*, kaip ir latviai savo *ēst*). Visais minėtais atvejais nuo to, koks iš dviejų sinonimų laikomas tinkamesniu ekvivalentu, priklauso pliuso ar minuso gavimas. Kadangi kiek labiau kasdieniški, plačiau tarmėse žinomi ar geriau dėl savo reikšmės tinką yra pirmieji sinonimų porų žodžiai, jie ir buvo parinkti ekvivalentais. Kai kuriais kitais atvejais ekvivalento parinkimas iš dviejų sinonimų lemiamos reikšmės neturi, plg. lietuvių *skristi* — *lėkti* ir latvių *lidot* — *laisties* (31 elem.), lietuvių *užmušti* — *(nu)žudyti* (44 elem.) — čia visada, nepriklausomai nuo to, kuriam sinonimui bus suteikta pirmenybė, rezultatas bus gautas neigiamas (parinktieji ekvivalentai lietuvių ir latvių kalbose nebus tarpusavy giminiški). Kiek kitokio pobūdžio abejonių gali kelti 85 ir 86 elemento ekvivalentai: tarp lietuvių ir latvių *tas* ir lietuvių *ši(ta)s*, latvių *šis* skirtumas yra ne toks griežtas ir kiek kitoniškesnis, negu tarp anglų *that* ir *this*; be to, *that* ekvivalentais iš dalies galėtų eiti ir lietuvių *anas*, latvių *viņš*. Pagaliau, abejotinas yra 16 elemento palikimas sąrašė, nes jo ekvivalentas lietuvių kalboje *ateiti* iš tiesų dubliuoja 92 elemento ekvivalentą *eiti*.

Elementų ir ekvivalentų parinkimą išsprendus taip, kaip tai padaryta duotoje lentelėje (vadinasi, neieškant kokio nors kito sprendimo tais kiek abejotinais atvejais, kurie ką tik buvo suminėti), gaunamos 68 giminių ekvivalentų poros (lentelėje pažymėtos pliusais), vadinasi, nustatoma,

kad išlikusi bendroji lietuvių ir latvių kalbų leksika sudaro 68% visos sąrašo apimamos leksikos. Lietuvių ir latvių kalbų atskiro gyvavimo laikas, apskaičiuotas pagal aukščiau nurodytą matematikos formulę (kur $r=86\%$), šiuo atveju yra lygus, skaičiuojant pusės amžiaus tikslumu, trylikai amžių (tiksliau — beveik 1280 metų, tačiau toks tikslus laiko nurodymas, turint galvoje, kad kalbų diferenciacijos procesas trunka ilgą laiką, čia nėra reikalingas).

Taikant glotochronologijos metodą, galima elgtis ir kiek kitaip, būtent, remtis tik tais elementais, kuriems nesunku parinkti tinkamų ekvivalentų, o visus tuos elementus, kurie duoda dubletų, verčia abejoti, kurių iš kelių sinonimų laikyti ekvivalentu, ar suteikia kokią kitą progą subjektyviam sprendimui, visai praleisti. Atsižvelgiant į jau minėtas abejones (kartu galvojant, kad geriau pašalinti abu vienas kitą dubliuojančius elementus, o ne vieną, nes pastaruoju atveju jau sudaromos sąlygos subjektyviai atrankai), iš šimto elementų sąrašo pašalintini ne tik elementai *lie* ir *who*, bet ir dešimt kitų, aukščiau pateiktoje lentelėje turinčių šiuos eilės numerius: 15, 16, 23, 69, 72, 76, 85, 86, 92, 96. Lieka 88 elementai, kurių ekvivalentais eina 62 giminiškų ir 26 negiminiškų žodžių poros. Vadinasi, išlikę giminiški žodžiai šiame sąrašo sudaro truputį daugiau negu 70% visų žodžių. Kadangi praleistųjų elementų pastovumas (jų individualus išlikimo indeksas), apskritai, yra gerokai mažesnis, negu viso šimto elementų pastovumo vidurkis, likusiųjų 88 elementų sąrašo išlikimo indeksas, apytikriai apskaičiavimu, turėtų būti ne 86%, o maždaug 1% didesnis, t. y. 87%. Laikas, apskaičiuotas pagal 88 elementų sąrašą, sutampa su tuo laiku, kuris buvo gautas pagal pirmąjį skaičiavimą, vadinasi, ir vėl yra lygus bemaž trylikai amžių.

Į šį glotochronologijos metodu apskaičiuotą trylikos amžių laiko tarpą reikia žiūrėti, kaip į minimalų laiką, kuris turėjo praeiti nuo lietuvių ir latvių kalbų išsiskyrimo ir bendrosios lietuvių-latvių prokalbės, nes šių kalbų kaimynystė galėjo šiek tiek stabdyti jų leksikos visiškai savarankišką raidą. Turint tai galvoje, teisinga, atrodo, turėtų būti išvada, kad lietuvių ir latvių kalbos atskirą savo gyvenimą pradeda maždaug nuo VII m. e. amžiaus vidurio ar net truputį anksčiau.

Ši atskirų lietuvių ir latvių kalbų atsiradimo data, nustatyta glotochronologijos metodu, yra gana patikima. Įdomu pastebėti, kad ji visiškai sutampa su K. Būgos spėjamoju lietuvių ir latvių kalbų išsiskyrimo laiku — jo nuomone, „šiedvi kalbi tėra patapusi atskirom kalbom, gal, ne anksčiau kaip VII amžiuje po Kr., kai latviai ištraukė anapus Dauguvės Latgalon“².

² K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas, I sąs., Kaunas, 1924, p. LXII.

NEPASTEBĖTI MAŽVYDO SLAVIZMAI

V. URBUTIS

Pirmosios lietuviškos knygos keturių šimtų metų sukakties proga J. Kruopas 1947 m. yra paskelbęs platų straipsnį „Žodyninės slavybės M. Mažvydo raštų kalboje“¹. Tas straipsnis ypač naudingas dėl įdėto skolinių žodynėlio², iš kurio lengva susekti, kuriuos kitų kalbų kilmės žodžius jau yra vartojęs Mažvydas. Tiktai gaila, kad tas žodynėlis nėra visai išsamus: jame yra likę nepaminėta, kaip dabar matyti iš mūsų universiteto lietuvių kalbos katedros diplomantų surinktos medžiagos Mažvydo raštų žodynui, daugiau negu dešimtadalis visų Mažvydo pavartotų skolinių. Į žemiau dedamą Mažvydo slavizmų³ sąrašą ir reikia žiūrėti kaip į minėto žodynėlio papildymą, jo priedą. Čia surašomi tie slavizmai (jais laikomi visi slaviškos šaknies žodžiai, kaip ir J. Kruopo darbe), kurių arba visai nėra žodynėlyje, arba kurių nurodyti tiktai kitokie variantai. Prie antraštinio žodžio skliaustuose sutrumpintai nurodoma, kur — Pr. Skardžiaus studijoje apie senosios lietuvių kalbos slavizmus⁴ ar J. Kruopo žodynėlyje — yra aiškinama to žodžio, jo varianto ar bent žodžio, iš kurio jis yra padarytas, kilmė. Tik vieno kito žodžio kilmę reikėjo čia pat paaiškinti. Po trumpo žodžio reikšmės nusakymo surašomos visos pavartotos formos ir nurodoma jų vieta fotografuotiniame Mažvydo raštų lei-

¹ Senoji lietuviška knyga (toliau — SLK), K., 1947, p. 217—256.

² Ten pat, p. 225—243.

³ Kitokių skolinių, ne slavizmų, žodynėlyje praleista daug mažiau, nes juos Mažvydas rečiau ir vartoja. Iš germanizmų praleista: *hūkinykas* 174, 33₁₋₂, 590₁₀; *hūkis* 815, 1115, 202 ir kt.; *kunigaikštis* 321, 5620, 571 ir kt.; *vakiškai* 682, 365₁₂₋₁₃. Kiti skoliniai — tai daugiausia tikriniai vardai ar savotiški ano meto tarptautiniai žodžiai, kurių ne vienas, matyt, bus pakliuvęs į mūsų raštus irgi per kaimynus slavus, nors ir neturi aiškių slavų tarpininkavimo pėdsakų. Iš tokių praleistų skolinių minėtini: *Aleksandras* 368₁₇; *diskantas* 2694; *evangelistas* 5898; *Kyrtophoras* 4922; *latyniškai* 3189, 501₆₋₇; *latyniškias,-a* 31811, 4959; *lotyniškias,-a* 49510; *Sebastianas* 812; *Sėla* 52211, 5234; *tenoras* 2698 (dalis čia paminėtų žodžių tėra kiti žodynėlyje duodamų žodžių variantai).

⁴ Pr. Skardžius, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen (toliau — SLA), K., 1931.

dime⁵. Tos vietos, iš kurių žodis jau yra buvęs cituotas Pr. Skardžiaus studijoje, pažymėtos pusiudžiu šriftu.

ach (SLA 24) „ak, ai, oi“: *Ach* 11₇, 54₂₁, 55₉, 58₁, 185₂₀, 186₁₇, 338₁₆, 183₃₉, 438₁, 452₁₂, 568₁₂, 569₈, 572₈, *ACh* 348₁₃, 380₆, *ach* 513₈.

anialas (SLA 29) „angelas“: voc. pl. *anialai* 63₇, 355₂.

apkrikštyti (plg. *apchrikštyti* SLK 225) „pakrikštyti“: part. pass. n. sg. m. *apkrikštitas* 24₁₆₋₁₇.

byskupystė (SLA 42) „vyskupo titulas, vyskupavimas“: g. sg. *Biskupistes* 29₉.

Blotnas (Mažvydas XXXV) — pavardė: g. sg. *Blotna* 415₁₂.

būbnas (SLA 47) „būgnas, barabanas“: instr. sg. *bubnu* 291₁₁.

bursaujimas (iš *bursauti* SLA 49) „draugavimas, bendravimas“: acc. sg. *bursaughūma* 136₁₀.

bursymas (iš *bursyti* SLA 49) „bendravimas (lot. *conversatio*)“⁶: g. (acc.?) sg. *bursūma* 34₁₆.

chrikščianis (plg. *chrikščionis* SLK 230) „krikščionis“: n. pl. *Chrikščjanis*; g. pl. *Chrikščjaniū* 570₆, *Chrikščjaniū* 570₁₄; acc. pl. *chrikščjanis* 570₁₈₋₁₉.

chrikščianystė (plg. *chrikščionystė* SLK 230) „krikščionys“: g. sg. *chrikščjanīstes* 570₂.

chrikštyti (SLA 50, plg. *krikštyti* SLK 232) „krikštyti“: inf. *Chrikštiti* 95₃₋₄(paraštė), 302₈; praes. sg. 1 *Chrikštūhu* 111₁₋₂; imper. sg. 2 *chrikštik* 128₂; part. pass. praes. n. pl. m. *chrikštieme* 128₅₋₆; part. pass. praet. n. sg. m. *Chrikštitas* 118₁₈, 119₁₁₋₁₂, 121₃; part. pass. praet. n. pl. m. *nechrikštiti* 128₄₋₅; part. pass. fut. n. sg. m. *Chrikštifemas* 104₆(paraštė); part. contemp. act. pl. m. *chrikšchtidami* 588₂₋₃.

dėkavajimas (plg. *dėkavojimas* SLK 228) „dėkojimas, padėka“: n. pl. *dėkawagimai* 39₃₋₄.

dumbra (plg. *dambros* SLA 61) „toks muzikos instrumentas“: g. sg. *dumbros* 241₉.

griešnykas (SLA 78) „nusidėjėlis“: n. pl. *ghriešchnikai* 539₁₇; acc. pl. *ghrefšchnikus* 454₅₋₆.

išdūmati (plg. *išdūmoti* SLA 86) „pramanyti, sugalvoti“: praet. (praes.?) 3 *ifchdumaia* 523₁₁.

knygelės (SLA 105) „knygelė“: n. pl. *KNIGIELES* 8₁; g. pl. *Knigieliu* 79₂₄.

koronė (SLA 108) „bausmė“: acc. sg. *korone* 562₁₃.

kūma (plg. *kūmai* SLK 232) „(pl.) krikšto tėvai“: n. pl. *Kumas* 115₂₀.

liūb (plg. *liūba* SLK 232) „malonu, miela“: *lub* 346₁₀.

liudymas (SLA 122 t.) „liudijimas, parodymas“: n. sg. *liudimas* 25₂₂; g. sg. *liudima* 19₁₅, *liudima* 411₁₃, 584₈; acc. sg. *liudima* 29₂₂₋₂₃, *liudima* 274₂.

liudinykas (iš *liudyti*) „liudytojas“: n. sg. *liudiniks* 389₉; g. pl. *liudniku* 31₁₄.

⁵ Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams, K., 1922.

⁶ Lietuvių kalbos žodyne (I, V., 1941, p. 979) tas žodis laikomas neaiškiu ir rašomas *bursūma* (-as?). Dėl reikšmės žr. Chr. S. Stang. Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas, Oslo, 1929, S. 23, kur duodamas lotyniškas teksto originalas.

liudyti (SLA 123) „patvirtinti, parodyti“: praes. 3 *liudij* 62₂, *ludiy* 353₈, (praet. 3?) 442₆, imper. sg. 2 *Ne liudiki* 19₁₄, *Ne ludik* 42₂, 362₂, 584₈, *Neludik* 411₁₃.

majestatas (plg. *majestotas* ir *majestas* SLK 233) „didenybė“: dat. sg. *Majestatui* 56₁₃, 570₁₇.

miestelis (iš *miest.as* SLK 233) „miestelis“: in. sg. *Miesteleije* 205₄.

Mikalojus (SLA 131) — vardas: g. sg. *Mikaloiaus* 415₁₁.

mylastyvingai (iš *mylastyvingas* SLA 131) *milaftwingai* 112₁₆.

naglas,-a (plg. *noglas* SLK 235) „staigus, netikėtas“: g. sg. f. *naglas* 55₈, 569₈.

nechriškionystė (*chriškionystė* SLK 230) „kas nekrikščioniška, klaidatikystė“: acc. pl. *nechriškionistes* 556₁₀.

nečeslyvai (iš *nečeslyvas* SLA 138) „nepagarbiai, negarbingai“: *nečeslyvai* 388₄.

negadnai (*gadnai* SLK 229) „netinkamai“: *ne gadnai* 28₄.

nodieja (SLA 144) „viltis“: in. sg. *Nodæioihe* 104₁₃.

okrutnas,-a (SLA 146) „baisus, žiaurus, nirtingas“: instr. sg. m. *Okrutnu* 396₉₋₁₀.

paminkas (SLA 155) „atminimas“: g. sg. *paminka* 140₁₀; acc. sg. *paminka* 302₃; il. sg. *Paminkan* 371₂₋₃.

panauti (iš *panas* plg. *panavati* SLK 236) „viešpatauti“: part. act. praes. refl. voc. sg. m. *panaujęsis* 519₁₀.

panystė (plg. *ponystė* SLK 237) „viešpatystė, valstybė“: acc. sg. *paniste* 57₄, 571₁₁.

pasilepšyti (SLA 158) „tobulėti, geresniam pasidaryti“: inf. *passilepšchiti* 562₁₄₋₁₅.

pasylimas (iš *paslyti* SLA 158) „pastiprinimas“: g. sg. *passilimo* 140₉₋₁₀.

pastatis (SLA 160) „pavidalas, būtybė“: in. sg. *pastateie* 324₁₄.

patūroti (SLA 163) „nusileisti, pataikauti“: praes. pl. I *paturoiem* 451₁₉.

pilnai (SLA 169) „stropiai, rūpestingai“: *pilnai* 100₂, *Pilnai* 414₁₅.

pilnastis (SLA 169) „atidžia, stropumas, rūpestingumas“: instr. sg. *pilnaste* 114₁₄.

plaščius (plg. *ploščius* SLA 171) „apsiaustas“: instr. sg. *plasczu* 34₁₉.

plebanas (plg. *plebonas* SLK 237) „klebonas, kunigas“: acc. pl. *Plebanus* 11₁₅.

ponaitis (iš *ponas* SLK 237) „valdovo sūnus, karaliūnas“: acc. sg. *ponaiti* 208₁₀.

poniškai (iš *poniškas* SLK 237) „valdoviškai, kaip viešpats“: *ponischkai* 158₅.

poterius (plg. *paterius* SLK 236) „Tėve mūsų“ malda: g. sg. *poteraus* 135₂.

prastas,-a (SLA 176⁷) „paprastas“: n. sg. m. *prastas* 24₅, 131₉, 233₉, 432₇, 583₁; g. sg. m. *prasta* 224₁₂; n. pl. m. *prasty* 1₂₋₃, *prasty* 17₂;

⁷ Dėl kilmės dar plg. E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1955, S. 645.

g. pl. f. *prastu* 17₂₋₃, *prastū* 498₁₆; instr. pl. f. *prastomis* 494₁₄₋₁₅, 495₁₉; in. pl. f. *Prastosu* 481₇.

prastybė (iš *prastas*) „paprastumas, tiesumas“: instr. sg. *prastibe* 36₁₉; in. sg. *Prastibieje* 430₈.

prietelystė (iš *priethius* SLA 178) „bičiulystė, draugiškumas“: g. sg. *prietelijtes* 107₁₅.

prirėdymas (*rėdyti* SLA 188) „papuošimas, papuošalas“: in. sg. *prirėdimij* 34₁₉.

rada (plg. *roda* SLA 190) „sumanymas, kėslas, susitarimas“: in. pl. *radassu* 523₁₁.

ragotinė (SLA 185) „ietis“: instr. sg. *ragotinė* 443₁₈.

rodyti (SLA 190) „patarti“: praes. 3 *rodīy* 470₅.

rodas (SLA 190) „mielai“: *rodas* 187₄.

strieliati (<sen. bltr. *стрѣляць*) „šauti, šaudyti“: con. 3 *streliatu* 526₁₄.

sūdiėjimas (plg. *sudymas* [= *sūdyimas*] SLK 240) „teisimas“: g. sg. *sūdigima* 516₂.

sugriešyti (iš *griešyti* SLA 78) „nusidėti, nusikalsti“: praet. pl. 1 *Sughrieschiom* 562₅; praet. 3 *nesugrieschyia* 434₁₃; part. act. praet. n. sg. m. *sughrieschies* 538₈; part. act. praet. n. pl. m. *fughreschie* 453₁₈.

svėtastis (SLA 211) „sakramentas“: g. sg. *Swietaftis* 380₈; acc. sg. *Swetafti* 25₉, 28₁₄, *Suetafti* 24₃, *swetafti* 75₁, *fwietasti* 380₁₁; all. sg. *fwetaftespi* 28₉₋₁₀; n. pl. *Swetaftis* 18₂; acc. pl. *swetaftis* 24₂, 28₁₄₋₁₅.

šatra (<lenk. *szatra*; plg. *šatras* SLA 213) „palapinė“: in. pl. *schatrafu* 289₉.

šciepelis (iš *šciepas* SLA 214) „ūgglelis, atžalėlė“: n. pl. *ščepelei* 386₈.

šėlenas,-a? (<bltr. *шалёны?*) „kvailas, paikas“: voc. sg. f. *schelena* 436₁₅.

Tamošius (SLA 220) – vardas: g. sg. *Thamoschiaus* 484₇₋₈.

upaminati (plg. *uřa ninoti* SLA 228) „graudenti, priminti“: praes. sg. 1 *Vpaminaiu* 39₂, *vpaminaiu* 39₈.

viežlybimas? (iš *viežlybas* SLA 236 t.) „dorumas, garbingumas“: instr. sg. *węflibijmu* 29₁₈.

viršas (<sen. lenk. *wirsz*) „eilutė, strofa, eiliuotas kūrinys“: g. sg. *wirřcha* 500₁₅; g. pl. *wirřchu* 318₁₀₋₁₁, 544₁₀.

žėkelis (iš *žėkas* SLA 247) „mokinys, kunigo patarnautojas bažnyčioje“: n. pl. *žėkelei* 497₁₁, 498₉, 500₁₂, *βiekelei* 495₃; g. pl. *žėkeliu* 498₃, 500₁₀, 501_{6, 11}, *žėkieliu* 68₄, 365₁₄, *žėkelu* 497₈, *žėkeliu* 494₁₆₋₁₇, *žėkeliu* 502₅, *βickeliu* 495₁₀; instr. pl. *βekeleis* 187₁₇.

žyvatėlis (iš *žyvatas* SLA 249) „iščios (dim.)“: g. sg. *βiwatelia* 190₅.

DĖL FORMOS GERÓ (MOT. G. VNS. VARD.)

J. KAZLAUSKAS

Kaip žinoma, lietuvių literatūrinėje kalboje ir kai kuriose tarmėse vartojamos tokios įvardžių formos: vns. vard. *tà*, įnag. *tà*, dgs. gal. *tàs*, plg. dar dial. vyr. g. gal. *tùs*. Šių formų galūnės kilusios iš akūtinių garsų (plg. **tā*, **tān*, **tā(n)s*, **túos*), ir todėl turėtų būti ilgos ir cirkumflektinės (žr. toliau). Trumposios jų galūnės atsirado arba dėl nekirčiuotos padėties, arba dėl analogijos su dviskiemenių (resp. daugiaskiemenių) įvardžių ir būdvardžių galūnėmis, plg. *anà* < **aná*, *gerà* < **gerá*¹. Būdvardžių ir įvardžių linksniavimo sistemos glaudžiai siejasi viena su kita, plg. ryt. aukšt. vns. įnag. formą *geruōm*, greičiausiai, perėmusią įvardžio *tuōm*, galūnę, be to, plg. įvardžių poveikį būdvardžių linksniavimui (*gerám*, *geramè*, *geriems* ir kt.).

Bet lietuvių kalbos tarmėse plačiai paplitusios ir įvardžių formos, turinčios galūnėse akūtinius balsius ir dvibalsius, plg.:

vns. vard. *tó*, *šió* ir dėl analogijos su jomis atradusias *anó*, *katró*, *kataró*, *šitó* ir kt.

Vyr. g. vns. įn. *júo*, *šiúo*, *túo* ir dėl analogijos su jomis atsiradusias *anúo*, *katrúo*, *šitúo* ir kt.

mot. g. dgs. gal. *jás*, *šiás*, *tás*; ryt. *jós*, *šiós*, *tós*; dgs. vard. *šie*, *tie*, *jie* ir dėl analogijos su jomis atsiradusias *anie*, *kat-rie* ir kt.

dgs. gal. *júos*, *túos*, *šiúos* ir — dėl analogijos su jomis — *anúos*, *katrúos*, *kuriúos* ir kt.

Vienskiemenėse formose akūtinės galūnės turėjo virsti cirkumflektinėmis; taip ir atsitiko nemažoj tarmių daly, plg. dgs. vard. *jiē*, *tiē*, *šiē*, gal. *juōs*, *tuōs*, *šiuōs*, dial. mot. g. dgs. gal. *tōs*, vns. vard. *tō* ir kt. Akūtinės galūnės tokiose vienskiemenėse formose galėjo išlikti senos arba

¹ Plg. N. van Wijk, ZfslPh, Bd. 5, 1929, p. 1 ir t. (ir ten nurodytą literatūrą); J. Endzelīns, Baltu valodu skaņas un formas, Rīgā, 1948, p. 167; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, t. 3, Nauka o formach, Warszawa, 1956, p. 150.

naujai atsirasti tik dėl įvardžiuotinių lyčių poveikio². Jei kur nors tarmėse turime vardininką *tó*, *šió* ir kt., tai greta turėjo egzistuoti ir įvardžiuotinės formos *tóji*, ar *tója*, *geróji* ar *gerója* ir kt. Skiriamas įvardžiuotinės ir paprastosios įvardžių *šis*, *tas* formos darosi nereikalingas, nes pačiam įvardžiui *šis*, *tas*, kaip parodomajam, būdingos ir pažymimoji, ir pabrėžiamoji reikšmė — svarbiausios įvardžiuotinių formų reikšmės. Todėl vienose tarmėse įvardžiuotinė šių įvardžių forma visai išnyko, kitose tarmėse kai kurie jos linksniai išsiliejo į paprastojo įvardžio linksniavimą, plg. dial. vard. *toj* „ta“, *tiej* „tie“, įn. *tuoj* „tuo“ ir kt. Įvardžiuotinė šių įvardžių forma visai išnyko rytinių dzūkų ir kt. tarmėse.

Tverėčiaus tarmėje vartojamos įvardžiuotinių būdvardžių reikšme tokios formos:

vns. vard. *geró*, *platý*, *didě*, *vyresně* ir kt.
 įn. *gerúo*, *vyresniúo*, *platúo* ir kt. (ir vyr., ir mot. g.)
 dgs. vard. *gerie*, *platie* ir kt.³.

J. Otremskis savo Tverėčiaus tarmės apraše ilgosios vns. vard. formos *gerója* nepateikia: jeigu jos ir nėra Tverėčiuje, tai ji buvo — tai rodo mot. g. vns. įn. *gerúo*||*gerúoju*, vyr. g. dgs. vard. *gerie*||*geriesies*. Be to, netolimoje Adučiškio tarmėje ji vartojama, plg. vard. *šaltá*||*šaltája*, *saušá*||*saušája* ir vns. įn. *šaltúo*||*šaltúoju*, dgs. vard. *šaltie*||*šaltiesies*||*šaltiesys*.

Manoma, kad jeigu tokios trumposios lytys nėra kilusios iš atitinkamų įvardžiuotinių lyčių, nukritus antrajam dėmeniui, plg. *geró* iš *geróji*, *platý* iš *platýji*, tai jas galima laikyti kilmės atžvilgiu paprastojo būdvardžio lytimis: sveikas akūtinės galūnės jos galėjo išlaikyti, įgydamos įvardžiuotinių lyčių reikšmę, kadangi yra ilgesnės⁴. J. Otremskis, pagrįstai netikėdamas pirmąja prielaida, nes jai prieštarauja vns. viet. *gerōj*, neišriedėjęs į **gerō* Tverėčiaus tarmėje, palaiko antrąją prielaidą⁵. Bet ir ši prielaida, greičiausiai, tik iš dalies teisinga, nes šiose tarmėse iš seno egzistavo ar egzistuoja įvardžiuotinės formos *gerója*, *gerúoju*, *gerieji*. Taip galima būtų manyti, jeigu nebūtų pastarųjų formų, bet šiuo atveju **gerá* turėjo virsti *gerà*, nes akūtinėms galūnėms išlikti nebūtų buvę jokios atramos.

Formos *geró*, *gerúo*, *gerie*, greičiausiai, atsirado dėl greta egzistuojančių tose tarmėse įvardžių *tó*, *túo*, *tie* poveikio paprastoms būdvardžio formoms. Pagal *tó*, *túo*, *tie* iš *ger-à*, *ger-ù*, *ger-ì* radosi *geró*, *gerúo*, *gerie*, kurios, būdamos skirtingos nuo paprastojo būdvardžio atitinkamų formų, pateko į įvardžiuotinių būdvardžių linksniavimo sistemą ir joje išsugalėjo.

Analogiškai pagal *geró* greta *gerója* galėjo rasti ir *vyresně*, *didě* ir kt. vietoje *vyresněja*, *diděja* ir kt.

² Plg. N. van Wijk, min. str., p. 2. N. van Veikas jas laiko sekundariniais dariniais.

³ žr. J. Otrębski, *Wschodniolitewskie narzeczce twereckie*, Cześć 1, Kraków, 1934, p. 252 ir t.; Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai*, Vilnius, 1957, p. 24.

⁴ Žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 24.

⁵ Žr. J. Otrębski, *Lingua Posnaniensis*, VII, p. 299.

DĖL OPTATYVO 3A. FORMOS SU -TUI

J. KAZLAUSKAS

A. Becenbergeris iš J. Bretkūno ir Zengštoko raštų pateikė porą pavyzdžių optatyvo 3 a. su *-tui* (*suditui, neapschaltui*)¹. Tokią formą A. Becenbergeris sutikęs ir Heidekrug (Šilutės) tarmėje². Jis ją aiškino kaip *tu*-kamienių daiktavardžių vienaskaitos naudininką. Jam pritarė V. Poržezinskis³. Chr. Stangas dėl jos kilmės rašo: „Eine Anpassung der Optativform an eine nominale Kasusform könnte in der 3. P. auf *-tui* vorliegen, falls diese Form echt ist. Die 3. P. auf *-tų* war *-wie die* 1. P. Sg. — ihrem Ursprung nach nominal, und das Gefühl des nominalen Ursprungs könnte sich bei den beiden Formen erhalten haben“⁴.

Bet forma su *-tui*, greičiausiai, yra kilusi iš *-*tun*, plg. *būvei* (buvę) < **buven, pardāvei* (pardavę) < **pardaven* (Rusnė, Šyškrantė), *skeisk* < **skeñsk* (Priekulė)⁵. Be to, plg. dar Bretkūno vns. įn. *vandeimi* < **vandenmi*, vartojamą greta *vandemi*. Dar plg. aukštaičių vakariečių pietiečių tarmėse greta vartojamas dgs. gal. formas *gerąsias* ir *geráisias* < **geránsias*.

¹ Žr. A. Bezenberger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache, Göttingen, 1877, S. 213.

² Žr. A. Bezenberger, Litauische Forschungen, Göttingen, 1882, S. 16.

³ Žr. В. К. Поржезинский, Къ истории формъ спряжения въ балтийскихъ языкахъ, Москва, 1901, стр. 67.

⁴ Žr. Chr. Stang, Das slavische und baltische Verbum, Oslo, 1942, S. 254 (2 išnaša).

⁵ Žr. Lietuvių kalbotyros klausimai, III, Vilnius, 1960, p. 195 ir kt.